

LA BRUIXERIA A EUROPA I A LA PENÍNSULA IBÈRICA

Josep Noguera

Anant per les nostres contrades i parlant amb la gent, sobretot amb la gent gran, hem conegut cases on, suposadament, s'hi havia fet màgia per fer-ne marxar uns estadants, o per qualsevol altre motiu inconfessable: a les nits, se sentia soroll de cadenes que s'arrossegaven per terra, queien plats de l'escudeller, veien escapar-se un gat negre molt gros, etc.; hem vist o ens han informat de pràctiques de curanderisme basades en estranyes oracions, novenes absurdes, guariments de mals persignant-los gent que tenia poders, àdhuc es podia fer servir per provocar mals, si se'n feia mal ús...; hem trobat cercadors de tresors imaginaris, endevinadors i endevinadores, etc. Aquestes pràctiques i altres de similars, en altre temps molt arrelades a la cultura popular, s'insereixen, de ple, en el món de la bruixeria. El Berguedà,

doncs, ha estat terra de bruixes i bruixeries més enllà de les llegendes de la nit de sant Silvestre al Pedraforca. Aquesta afirmació no suposa pas cap fet excepcional: la bruixeria i la seva persecució ocupa pràcticament tot el mapa europeu. Òbviament, cal parlar de països, temps i entorns concrets.

Antiguitat de les pràctiques de bruixeria

Algunes de les pràctiques que en el decurs dels anys es van conèixer com a pràctiques de bruixeria venien dels temps més llunyans: Jarcke (1828) les considerà com una religió molt antiga dels germànics; Mone (1839) hi veia les arrels d'una religió pre-cristiana de tipus esòteric, que hauria adorat un déu nocturn en forma de cabra, amb celebracions orgiàstiques i

màgiques alhora; Margaret Murray ha sostingut una tesi, d'altra banda molt discutida, segons la qual la bruixeria era l'últim vestigi d'una religió europea primitiva, dominada pels ritus agraris, els quals giraven al voltant de d'un déu banyut. D'altra banda, als clàssics, hi ha exemples de zoofília l'adoració que en alguns casos aniria aparellada amb l'adoració al boc a altres animals.

La patristica més antiga sembla que més aviat va ser escèptica en tots aquests afers. Al s. IV, el *Cannon Episcopi* condemnava els cultes pagans i, entre altres coses, deia que quan unes «dones abominables creien cavalcar damunt d'animals enviats per Diana per al seu servei, això, solament passava a la seva imaginació». Berruezo, de qui prenc la cita, remarca que, mil anys després, la idea de l'església havia canviat notablement.

Persecució de les pràctiques de bruixeria

García Cárcel ha escrit que la història de la bruixeria és la història de la seva persecució. Hansen situa l'inici de les grans persecucions entre el 1230 i el 1240 entorn a la casuística de les relacions sexuals dels humans amb els dimonis que es realitzarien en les celebracions del sàbat o «akelarre» (1), si bé aquest terme sembla que no s'escriu fins els processos de les bruixes de Tolosa dels anys 1330-1340, quan a França ja en cremaven. Prèviament, l'any 1326, el papa Joan XXII ja havia establert en la butlla *Super illius specula*, que la bruixeria era diabòlica. A Catalunya, el dominic Nicolau Emeric va escriure l'any 1376 un *Directorium Inquisitorum* on establí tres tipus de bruixeria. Seguint el suara esmentat García Cárcel, els tres tipus serien els següents: la dels qui donen als dimonis un culte de latria; la dels qui els donen un culte de

"Leda i el cigne", de Miquel Àngel, temàtica que fa referència a la zoofília. Leda va ser amada per Zeus que la va posseir sota la forma de cigne.

ARXIU

dulia o hiperdulia, barrejant els noms dels sants i els noms dels dimonis i, finalment, la dels qui invoquen sempre els dimonis, traçant figures màgiques etc. El dominic català era molt precís: si qui es dirigia al dimoni ho feia amb to imperatiu, és a dir, manant-lo o donant-li ordres, el culte no era provat; però si qui s'hi dirigia ho feia demanant o pregant, l'adoració era demostrada i, com a tal, calia penalitzar-la.

L'any 1484 el papa Innocenci VII va publicar la butlla *Summis desiderantis affectibus*, on assimilava bruixeria i heretgia, i d'aquesta manera es concentrava la persecució.

A nivell ideològic, segons Henry Kamen, la persecució va néixer de la conjunció de la superstició popular i de la fantasia teològica. Per a aquest autoritzat autor, la superstició popular eren la màgia blanca i la màgia negra, que es practicaven especialment a les comunitats rurals. Per la màgia s'esperava obtenir aquelles coses que no eren assequibles al comú dels mortals o a la ciència de l'època. Amb la màgia blanca es pretenia endevinar l'avenir, curar per encanteris, obtenir filtres amorosos i coses similars. Amb la màgia negra es pretenia obtenir el mateix que amb la blanca, però mitjançant la intervenció del dimoni. Ja en un altre ordre, i sempre amb la intervenció del maligne, causar danys a persones, bestiar i terres o collites. A casa nostra els danys a persones eren, bàsicament, provocar golls i matar criatures, gairebé sempre en el part; els danys a bestiar eren, òbviament, matar-lo, i els danys a terres eren el provocar pedregades colpejant amb un bastó l'aigua d'un riu o d'una bassa. Durant els ss. XVI i XVII, segons el mateix Kamen, el problema va esdevenir internacional, i se centrà en la pràctica del sàbat, reunió de bruixes on s'adorava el dimoni, generalment en forma de boc i en la qual suposadament les bruixes hi tenien relació carnal.

Kraemer i Sprenger, dominics alemanys, van escriure l'any 1486 el *Malleus Maleficarum*, un manual que, equiparant bruixeria i heretgia, servia per descobrir i interrogar els suspects de bruixeria. Bruixes i heretges serien turmentats i sotmesos a les mateixes preguntes i donarien les mateixes respostes; serien també cremats a les mateixes fogueres, forma cruel d'executar la pena capital a aquells païssos. A tot Europa es barrejava ja la

A partir del Concili de Trento, l'església va esmerçar molts esforços en reprimir la sexualitat de l'època. En aquest antic gravat hom pot veure com es presentava el càstig etern dels pecats del sexe.
ARXIU

persecució dels valdesos o altres heretges, suposats o reals, amb la cacera de bruixes. Va estendre's un clima d'histèria que va arribar a ser col·lectiva, del qual sorgiren denunciadors i experts caçadors de bruixes que, a vegades, actuaven buscant una recompensa econòmica, cosa que va dur a la foguera a milers d'acusats de bruixeria. S'ha parlat de 200.000 a 500.000 persones executades. Poder civil i Poder eclesiàstic, Reforma i la Contrarreforma, tots, van esmerçar el mateix zel en la persecució de la bruixeria.

Com i per què? Durant quan de temps?

El temps de les bruixes. Interpretacions i interessos

Centrada la gran persecució de la bruixeria els ss. XVI i XVII cal preguntar-se el per què, anant més enllà de la superstició popular i de la fantasia teològica.

En l'aproximar-se al món de les bruixes cal parar esment a la prevenció de

Caro Baroja: segons aquest autor, es pot fer pel camí de la «creença activa» o pel camí de la «creença passiva», es a dir, estudiant allò que creien les mateixes bruixes o allò que els altres creien d'elles. La base, diguem-ne «científica» que s'utilitzava, era el ja esmentat *Malleus* que amb preguntes induïdes obtenia idèntiques respostes en els interrogatoris. D'aquest llibre se'n varen fer moltes reedicions, però sent el més emprat, no va pas ser l'únic, ja que se n'escrigueren altres el 1580, 1589, 1591, 1595, 1599, 1662. Sempre per reprimir allò que el mateix *Malleus* definia com una «conspiració diabòlica organitzada per destruir el cristianisme». Parlariem, doncs, solament, de reprimir una religió popular alternativa? I, per què es centraria bàsicament en les dones, que foren un 80 per cent?

A nivell social, polític i econòmic caldria parlar de les revoltes camperoles del s. XVI, que amenaçaven l'ordre establert a Europa. En paraules de Josep Fontana, «la vella pressió de la noblesa i la renovada d'uns sobirans que reclamaven més impostos i més soldats, pesava durament sobre les capes populars, i en especial sobre els pagesos». Segons aquest mateix autor,

no era suficient sufocar les revoltes populars, calia recuperar, alhora, el control de la societat. El zel esmerçat per tots els poders -antics i emergents- que, com ja hem dit, es va emprar en la persecució de la bruixeria seria, doncs, esmerçat per recuperar i mantenir aquest poder. Encara que el discurs teòric del moment fou ben altre: Fray Martin de Castañega, l'any 1529, va escriure un *Tratado de las supersticiones y hechicerias*, on escriví, fent referència a la bruixa vella i lletja: «Destos al demonio consagrados y dedicados más hay mujeres que hombres. E más mujeres viejas e pobres que de las mozas e ricas, porque como después de viejas los hombres no hacen caso dellas, tienen el recurso al demonio que cumple sus apetitos, en especial si siendo mozas fueron inclinadas y dadas al vicio de la carne».

Michelet va relacionar la bruixeria amb la protesta de les classes oprimides i principalment de les dones, les més marginades, contra l'ordre establert. En la mateixa línia, l'antropòleg Evans Pritchard ha escrit que el poder necessitava la bruixeria com a sortida de les tensions internes. D'ací que l'èlite dominant canalitzés els odis i temors camperols envers un punt

concret: la bruixa. També, ben recentment, J. Fontana ha escrit: «La culpabilització de la dona tenia molt a veure amb el seu paper de transmissora de la cultura i amb la seva funció de curandera o llevadora que la duïen a rivalitzar en influència amb el rector i l'operació s'aprofitava també per una dimonització de la sexualitat camperola que semblava massa lliure».

Tota aquesta situació o posicionament tenia molt a veure amb les tasques de recristianització i moralització definides al Concili de Trento (1545-1563): extensió de les predicacions populars, creació i popularització de les confraries del Roser, promoció de la institució familiar, establiment de la confessió individual en el sagrament de la penitència, etc.

La repressió de la sexualitat popular i la del mateix clergat serien dos aspectes fonamentals de la nova situació. Foucault ha pogut parlar de la histèria sexual de la bruixeria i de la del puritanisme de la repressió els segles XVI i XVII. La mateixa càrrega eròtica dels interrogatoris transcrits per Orriols en el seu llibre *Les bruixes segrestades*, comentat en aquesta publicació, abona, una vegada més, aquesta tesi.

En definitiva, s'estava produint un canvi estructural en la societat, el que coneixem com Edat Moderna, que suposava l'esquarterament de velles solidaritats populars, la recristianització a la llum o a la foscor de la Reforma i la implantació d'un nou model d'estat.

En aquest marc estructural, el tantes vegades esmentat Kamen es pregunta si va haver-hi realment un increment de la pràctica de la màgia negra o bé si el que realment va haver-hi va ser un increment de la seva repressió. Sembla que hi ha parers per a tots els gustos. Henry Charles Lea opina que tot aquest fenomen va ser una histèria inventada pels teòlegs i els juristes, basant-se en el testimoni que Alonso Salazar de Frias aportà a l'auto del 1610, que més endavant retrobarem, on afirma que no va haver-hi «brujas ni embrujados hasta que se comenzó a tratar y escribir dellos». Lea, que no creia en l'akelarre perquè no el considerava creïble, l'atribuí a la tortura. L'exemple més evident seria el d'Anglaterra, on les referències a l'akelarre no aparegueren fins l'any 1645, quan Hopkins va introduir la tortura en els interrogatoris.

El tema de l'existència del que en diem sàbat o akelarre, no resta pas tancat. Cohn també considera que es tracta, sim-

Gravat al·lusiú a la bruixeria i les seves pràctiques.
ARXIU

plement, d'una projecció de les angoixes dels jutges i, Carlo Ginzburg el contradí en base als seus estudis dels processos incoats als *Benandanti* de Friül, que el porten a afirmar que «el sabbat no havia estat creat de dalt a baix pels jutges, sinó que representava una mena de formació de compromís en la qual es vingueren a fondre elements d'origen culte, inquisitorial, i elements d'origen popular camperol». En qualsevol cas, el que sí que resulta cert és que, molt sovint, coincideixen crisi política i intensificació en la persecució de la bruixeria. Aquest fenomen es va donar a tot Europa.

La bruixeria a la Península Ibèrica

Hem parlat fins ara de la bruixeria europea, fent però alguna referència a allò que passava a la Península Ibèrica. Cal dir, d'entrada, que els estudiosos estan d'acord en afirmar que a Espanya la bruixeria va ser menys perseguida que a Europa, bàsicament perquè la Inquisició hi va tenir un paper menor i més benèvol. Aquesta benevolència sembla que en part era deguda a un major escepticisme, però també a un problema de competències amb el poder civil, que no facilitava pas la intervenció d'aquella institució si els acusats no eren clergues.

Pel que fa a Catalunya, José Luis de la Torre ha escrit: «els inquisidors catalans no van caure en apriorismes sobre el delictes de bruixeria com ho havien fet els seus col·legues europeus. El seu gran escepticisme els va fer frenar les primeres fogarades d'història col·lectiva». I, Joan Bada, en un estudi recent que ha publicat de la Inquisició catalana, ha pogut passar pràcticament per alt la qüestió de la bruixeria. Ha escrit: «Fer aquí la història de la bruixeria seria contribuir a mantenir l'equívoc que la caça de bruixes fou feta per la Inquisició, quan la veritat es que foren les justícies civils les responsables de la ferotge persecució».

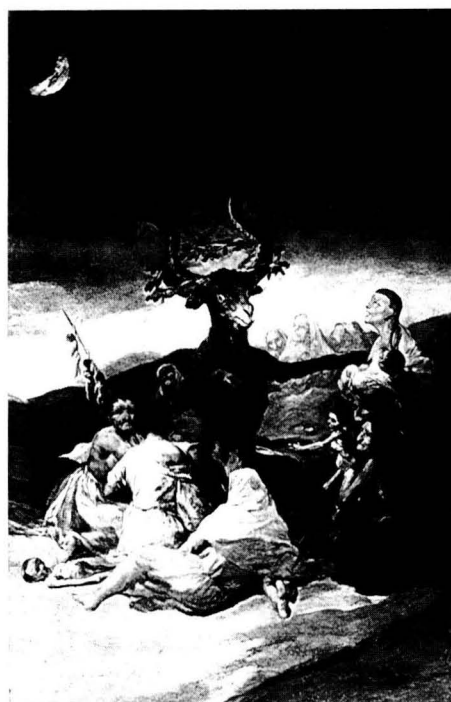
De persecució, però, va haver-n'hi, i, també va ser ferotge. Els processos estudiats més coneguts són els de Navarra: el període més intens sembla que seria el de 1610-1613, amb el celebre procés de Logroño del 1610 incoat a les bruixes de Zugarramurdi, i parlàrem d'uns 273 casos.

En qualsevol cas, sempre fem referència a zones rurals, akelarres nocturns amb una evident dimensió sexual, a curanderisme i, en alguns processos, possiblement a avortaments.

Execució d'una bruixa.
1810. Pinacoteca
Antiga de Munich.
GOYA

Escena de bruixeria:
El gran Buco.1798. Museu
Lázaro Galdiano, Madrid.
GOYA

També s'ha de dir que va ser gent de l'Església qui, sobretot a partir del procés de Logroño, va desmuntar l'aparell ideològic de la persecució, tant a França com a Espanya. I van ser, justament els jesuïtes, que havien pres el relleu als dominics en la persecució, els qui van denunciar els excessos comesos per la mateixa Inquisició.

El 4 de març del 1611 el bisbe de Pamplona Antonio Venegas de Figueroa escrivia al Gran Inquisidor de Logroño en aquests termes: «En este negocio ay grande fraude y engaño y tres partes de lo que se dize las dos no son verdaderas y que mucho de lo que publican de niños y mujeres moças y de hombres, es levantado, nacido todo de la demasiada diligencia que los Comisarios de la Inquisicion an hecho, aora sea movidos con buen celo, aora con fines particulares». Ja hem alludit als excessos comesos, que degueren provocar el canvi d'actitud. Els passos sembla que varen ser els següents: El jesuïta Hernando de Golarte missionava pel nord de Navarra i, a primers de gener del 1611, va escriure detalladament al seu Provincial de Valladolid i al bisbe de Pamplona, ja esmentat, sobre els abusos comesos i observats per ell mateix a Vera i a Lesaca. Alonso Salazar de Frías, jutge de la Inquisició que ja havia discrepat a Logroño, va revisar personalment prop de dos mil informes: els testimonis es van començar a retractar; algú va arribar a confessar haver comès mil sis cents setanta dos perjuris i falsos testimonis; dones que havien declarat haver estat posseïdes sexualment pel Maligne, examinades per llevadores, eren verges; «veintidos ollas y una nomina de potages de brujeria se comprobó con medicos y hombres peritos y por experiencias habiendolos dado a animales y por confesiones de la parte y otras testificaciones, haber sido todo irrisorio, fingido y falso». El Gran Inquisidor, el març del 1611, recomanava «la máxima prudencia y benignidad» en els judicis i amb un *Edicte de Gràcia* del 28 d'agost de 1614, la Inquisició tancava o almenys suavitzava aquella etapa de monstrositats.

Bruixeria i poder civil

Desmuntada doctrinalment i diguem que «científicament» l'acció de la cacera de bruixes, ¿com s'explica que continués i com es justifica una aberració criminal com la comesa al Lluçanès -on també penjaren bruixes del Berguedà-, estudiada per Orriols?

Més que d'Inquisició, parlem ja de justícia civil, però per què aquesta esmerçava tant d'esforç en perseguir el dimoni, i amb tanta crueltat que els acusats demanaven ser entregats a la Inquisició, que sabien més benigne?

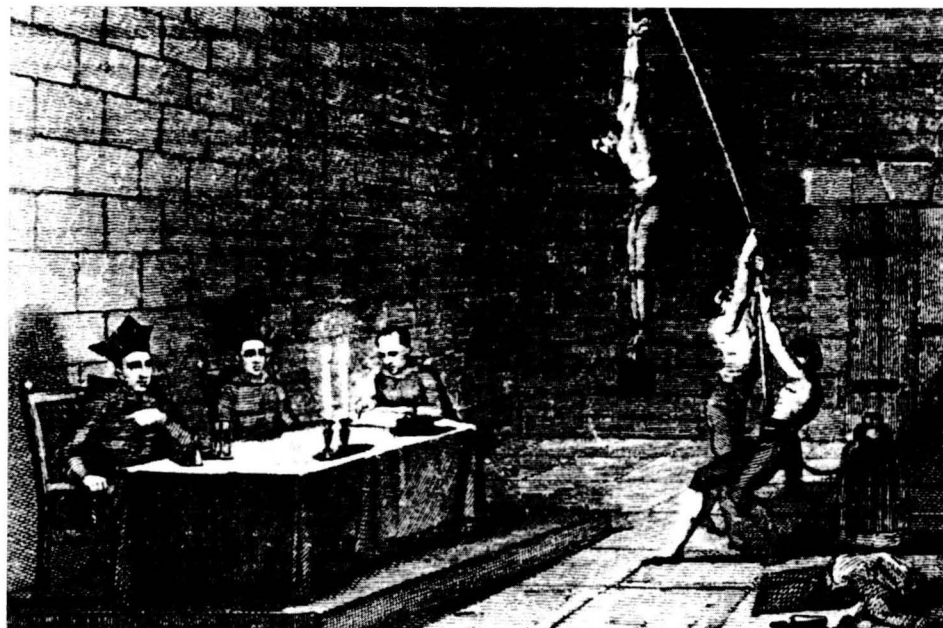
Quan parlem de la justícia civil del s. XVII, encara parlem de la justícia senyorial i, en menor proporció, de la justícia reial. La diferència entre l'una i l'altra no sembla pas considerable, si ens atenem a l'autoritzada opinió de Núria Sales. Ha escrit: «*Tant la justícia reial com la senyorial, totes dues, semblen literalment arbitràries -depenen en darrer terme de l'arbitratge del jutge-: pel mateix robatori, un home pot ser penjat, un altre condemnat a deu anys de galeres, un altre a cinc anys de bandejament*».

El fet que no hagués de coincidir senyoriu territorial amb senyoriu jurisdiccional complica encara més les coses a nivell de connexions i interessos. La mateixa N. Sales explica que «*Els Vila i Sabassona, barons de Sabassona, feudataris dels vescomtes de Joc, algun cop són veguers de Vic, altres cops són governadors generals de les baronies de Taradell i Viladrau pels Vilademany-Cruilles, parents seus; personalment presideixen processos del 1617 al 1627 on són condemnades a mort nombroses bruixes; vassall d'ells era Serrallonga, mentre que Rocaguinarda havia estat vassall i "criat" o "lcai" dels Vilademany*».

Aquestes cites de la Núria Sales abonen la complexitat de l'administració, i la seva crueltat l'abonen les sentències dictades.

La bruixeria i el seu món han quedat en la memòria popular a mode de múltiples llegendes i en la toponímia de molts indrets de Catalunya. Una Catalunya on, en aquells anys, la noblesa es veia pressionada per la fiscalitat d'un govern aliè que, com ha assenyalat Elliott, serà una de les principals causes de l'esclat revolucionari del 1640. No deu pas ser debades que moltes vegades siguin coincidents la geografia de la persecució de les bruixes i la geografia de les bandositats de «nyerros» i «cadells» i la seva persecució.

Garcia Carcel ha escrit que «*l'obsessió de les bruixes acaba amb la Il·lustració. L'última sentència de culpabilitat de bruixeria a Anglaterra fou el 1722, a Escòcia el 1722, a França el 1745, a Alemanya el 1775, a Espanya el 1781, a Suïssa el 1782 i a Polònia el 1793. Encara hi hagué una onada de crema de bruixes a Sudamèrica al llarg del S. XIX*».

Tribunal de la Inquisició torturant un reu acusat de bruixeria.

ARXIU

Cal encara investigar molts processos, sobretot els dels tribunals civils. Tot i que sembla que tots són molt similars, seria, però, una frivolitat i un error quedar-se amb el que tenen de morbós i àdhuc de tràgicament «pintoresc». Que al pobre Pere Torrent, jutjat a Sant Feliu de Pallarols l'any 1619, li fessin confessar que havia venut l'ànima al dimoni per guarir-se d'un mal de queixal, és gruixut. També ho és que aquell mateix any -1619- la pobra Pellissona hagués de confessar, a Ripoll, que havia pujat nua per una xemeneia i volat fins al Pedaforca.

Es denunciava, es torturava i es penjava a pobra gent, sense cap possibilitat de defensa, per uns delictes en els quals ben pocs hi devien creure. De res no li serví a la Caterina Trenca que reconegués a l'escarceller que el dimoni que se li enfilava al llit era el moço de la casa, si sota turment li feien dir que era el Maligne.

Caldra anar establint on, quan i, sobretot, per què, varen poder passar aquestes coses

En parlar de les reunions de bruixes es fan servir indistintament els termes *Sàbat* i «akelarre». Aquest darrer, per alguns autors, presenta un problema de semàntica lingüística.

Vegeu el que va escriure Barandiaran, pare de l'etnologia basca, a la seva *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*:

«*AKELARRE, Mit. Es una planicie de Zugarramurdi situada delante de la entrada de la caverna llamada AKELARRE-LEZE (Cueva del Akelarre). En el vestibulo de la cueva, a pequeña altura sobre el piso del mismo, se abre en el muro un boquete a modo de ventana que, según los vecinos de aquella localidad, es la cátedra donde el diablo en figura de macho cabrío recibia a los brujos y a las brujas. En el piso llano del portal y del vestibulo se reunian los devotos de Aker o genio de figura de macho cabrío, para tributarle su culto.. La misma caverna tiene por el lado oriental otra entrada más amplia llamada Sorguinleze (Cueva de las Brujas)*»